

НАЦИСТСЬКИЙ ОКУПАЦІЙНИЙ РЕЖИМ

УДК 35.075.5(477.51) «1941/1943»

Ірина Азарх
(Київ)

ПОВСЯКДЕННА ДІЯЛЬНІСТЬ СІЛЬСЬКИХ СТАРОСТ І ПОЛІЦАЇВ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ 1941–1943 рр.

В даній статті висвітлено діяльність старост і поліцаїв в окупованій Чернігівщині 1941–1943 рр. за матеріалами сільських і районних управ. Проаналізовано їх роботу відповідно вказівок, що стосувалися конкретної практичної роботи на місцях, циркулярів, наказів. Використана і проаналізована звітна документація та листування, що містять інформацію щодо побуту й життєдіяльності різних верств населення і, насамперед, керівників сільських общин — старост і бургомістрів, а також поліцаїв.

Ключові слова: старости, бургомістри, поліцаї, Чернігівщина, управи, накази, розпорядження, циркуляри, листування, побут, партизани.

Інтерес до повсякденного життя на тимчасово окупованих східних територіях протягом десятиліть локалізувався в паралельних площинах, що поділяли населення на непримиренних борців із фашизмом та зрадників. Процес повальної міфологізації та героїзації подій супроводжувався не менш активним осудом осіб, які так чи інакше співпрацювали з німцями. Причому, як зазначив В. Гриневич, зрадниками однозначно визнавалися всі, хто «активно не боровся з німцями»¹. Відтак в повоєнний період не втратив актуальності і став не менш затребуваним, до того ж набув нового змістовного наповнення термін «вороги народу», який, за визначенням Т. Вронської, став «...універсальною формою відбору тих, хто не підходив під ранжир панівного режиму»².

Співпраця з німцями кваліфікувалася однозначно як злочин, незалежно від виду діяльності та провини перед власним народом. Моделюючи громадську думку щодо проявів колаборантства в Україні, ідеологічна машина сталінської пропаганди не переймалася виявленням першопричин цього явища. Адже їх аналіз так чи інакше проливав би світло на численні промахи політики радянської влади.

Повномасштабний внесок в справу популяризації заданих штампів здійснили автори численних художніх і документальних фільмів, літературних творів, газетних публікацій, фейлетонів, майстри зображувального мистецтва і т. ін. Неабияк сприяло цьому й поширення численних зразків фольклору, на кшталт народних пісень, що побутували в багатьох українських селах³.

В даному контексті діяльність керівних структур окупованого села в переважній більшості студій зводилася до однобічного висвітлення антисоціальної поведінки поліцаїв і старост та антагонізму у їх взаємовідносинах з односельчанами. Сучасні підходи до розгляду повсякдення різних верств населення в роки війни вимагають переосмислення і корекції усталених схем передусім з огляду на останні події в Україні, адже широко розгорнута в соціальних мережах антиукраїнська кампанія одним з основних аргументів у дискусіях використовує добровільну співпрацю жителів України з німецькою окупаційною владою.

Відтак ми вважаємо, що здійснення аналізу діяльності колаборантських структур на території Чернігівської області, яка входила в зону воєнної адміністрації, може стати істотним вкладом у відтворення реалістичної картини повсякдення різних груп населення України і надати відверті відповіді щодо природи зрадництва.

Відразу ж після вторгнення на територію Чернігівщини польові комендатури провели ряд заходів по затвердженню місцевого самоуправління, спрямовані на формування підпорядкованих їм структур цивільної влади. Всупереч заздалегідь поширеній думці, що війна винурить на поверхню невдоволення трудящих політикою компартії і радянської влади, в керівництві сільськими общинами радикальних змін практично не відбулося. Попри те, що потенційними ворогами радянського устрою вважалися розкуркулені й репресовані особи, інтереси прагматичного німецького керівництва були спрямовані на наявний адміністративний ресурс. Нова влада потребувала надзвичайної кількості досвідчених управлінців, дефіцит яких мав бути вирішений на місцях. «Для успішного адміністрування величезної території, — зазначає О. Гогун, — були потрібні кадри з відповідною кваліфікацією, досвідом, особистими якостями (а іноді і з авторитетом серед мирних жителів)»⁴. Відповідно цим міркуванням на загальних зборах у щойно окупованих населених пунктах відбулися формальні вибори, на яких представники комендатур не лише не заперечували, а й сприяли волевиявленню місцевих мешканців. На посадах бургомістрів і старост попервах в переважній більшості залишилися голови колгоспів, сільських рад, або люди, котрих добре знали і яким довіряли односельчани. Не створивши нічого істотно нового, окупаційна влада зберегла колективні господарства, суто формально пере-

творені у громадській, причому в розпорядженнях та наказах районних і сільських управ 1941–1943 рр. зазвичай фігурували довоєнні назви, а керівників називали старостами колгоспів: імені Леніна, «Ленінський шлях», «Червона зірка» тощо⁵.

Попри всі стереотипи, а можливо, саме завдяки їм, збірний образ сільського старости є досить невизначеним, а формування його є надзвичайно складним і неоднозначним завданням. Адже кандидатури, що висувалися на цю посаду, відрізнялися за соціальним походженням, за віком, за політичними переконаннями, за отриманою освітою, за професією. О. Перехрест вважає, що старости сільських управ, на відміну від поліцаїв, часто виступали жертвами обставин. Очевидно, він має на увазі тих, хто обіймав ці посади з різних причин, всупереч власним переконанням. Щоб примусити працювати старостою В-ла П., до с. Білошицька Слобідка особисто навідався заступник начальника поліції Холменського району К-р. За відмову від такої пропозиції чоловіка жорстоко побили шомполами, залишили роздягненого на снігу, пограбували будинок і застрелили на подвір'ї свиню. Через декілька днів, після повторних погроз, йому довелося скоритися і на початку січня 1942 р. прийняти керівництво цим населеним пунктом⁶.

Аналізуючи особові справи та свідчення осіб, що активно співпрацювали з окупантами, слід зазначити, що обставини, за яких доводилося йти на співпрацю з ними, були досить типовими. Більшість із потенційних колаборантів були мобілізовані до лав Червоної армії в кінці в останніх числах червня–липні 1941 р., виявляючи при цьому відверте небажання йти воювати: «Що ми будемо захищати?, грами що одержують на трудодні, черги, що валкою простягаються біля магазинів?»⁷. Вчитель із села Авдіївки Д. Браженко був переконаний, що «... секрет такої неохоти загальновідомий. Ті надії, що поклалися на селянство про їй волю відстоювати твердиню соціалізму розвіялися як попіл на вітрі»⁸. Відповідальність за повну зневіру співвітчизників у моральних принципах радянського суспільства Олександр Довженко покладав на державу, вважаючи її країною «виховання безбатченків! Безбатченків без роду, без племені. Де ж і рости дезертиру, як не у нас?»⁹

У контексті вищезазначеного можна вважати характерною долю жителя хутора Писарівщина Олишівського району, П. Ш-ра. Мобілізований до лав Червоної армії 23 червня 1941 р., він вирішив повернутися додому, потрапивши в оточення поблизу Гомеля. У с. Седневі йому довелося три дні прибирати конюшні солдатів, котрі забрали в нього рушницю й патрони. Повернувшись на хутір, два місяці займався домашнім господарством, а в листопаді прийняв рішення йти на посаду місцевого старости¹⁰.

У Максима Н-лого, жителя с. Дегтярі, служба в Радянській армії також завершилася не кращим чином. 6 липня 1942 р., проходячи службу на оборонних роботах у Воронезькій обл., здався в полон без супротиву. Буквально через лічені години його відпустили на волю. Повернувшись у рідне с. Дігтярі та отримавши позитивну характеристику старости як особи, репресованої радянською владою, він отримав посаду слідчого поліції Срібнянського району¹¹.

Столяр Антон Ж-ба із с. Побочіївки служив у саперному батальйоні з липня 1941 р. Потрапивши в оточення в районі м. Орла, здався в полон і потрапив до табору військовополонених, з якого втік через 20 днів. Після розмови з старостою переконався, що слід вступити на службу до місцевої поліції. Через місяць його було переведено з Побочіївки до м. Срібне, однак зв'язків із керівником общини він не втрачав, займаючись проведенням обшуків, арештів та вилученням продуктів харчування в односельчан. Активно допомагав він при відправці 50 своїх земляків до Німеччини, контролюючи доставку молоді до районного центру¹².

Переконавшись у тому, що Червона армія зазнала поразки і відігнана в глиб країни, вони не вважали потрібним воювати проти окупаційної влади, бо, як висловився житель м. Корюківки В. Т-нко, «не було такої необхідності»¹³.

Однією з основних вимог щодо оформлення на посаду старост була національна приналежність, про що мало бути чітко зазначено у поданій до комендатури анкеті. Всіх росіян, котрі до певного часу займали посади в сільських управах, із займаних посад було негайно звільнено¹⁴. Вже в кінці листопада — на початку грудня 1941 р. відповідно наказів старости приступили до виконання своїх обов'язків, причому з кожним мали рахуватися «як із адміністратором — єдиначальником села»¹⁵. На час війни було видано розпорядження щодо їх безперервної роботи. Відпустки надавалися лише у «особливо невідкладних випадках». За особливих обставин в разі необхідності староста мав особисто підшукати відповідну кандидатуру для замісництва. Список осіб, що відбували у відпустку, подавали на затвердження в ортскомендатуру¹⁶.

Робочий день в бургомістратах і старостатах розпочинався о 7 год. ранку і тривав до 18.00 з перервою на обід з 12.00 до 13.00 год. В суботу робочий день завершувався об 11.00 год. Повсякденна робота старост полягала в дотриманні службових інструкцій і беззаперечному виконанні розпорядження нової влади.

Діяльність керівників сільських общин, що поєднувала виконання адміністративних і господарських обов'язків, компенсувалася суттєвим покращенням матеріального стану у вигляді заробітної плати (в залежності від розміру общини, від 150 до 1000 крб.) і достатнього, як на той час, продуктового забезпечення (від 16 до 24 кг збіжжя) в місяць.

Не менш прибутковою була служба в поліції. Наприклад, за виконання своїх обов'язків кожен поліцай с. Озеряни Варвинського району отримував 320 крб., продпайок: 10 кг борошна, 1 кг вершкового масла, 1 кг ковбаси. Службовий оклад слідчого Срібнянського р-ну нараховував 700 крб. і безкоштовне харчування.

Причому, як правило, добросовісна праця виступала аргументом до її істотного збільшення. Староста с. Нові Яриловичі Артем Б-ль, приступивши до виконання своїх обов'язків, у січні 1942 р., отримував 440 крб., а надалі, з 1 квітня, внаслідок розпорядження Добрянської районної управи, — 550 крб. Ставка заступника — секретаря була встановлена на 20% меншою¹⁷. Місцеві комендатури інколи порушували регламент щодо нарахувань заробітної плати — наприклад, староста хутора Писарівщина Олишівського району отримував щомісяця 1000 крб., 20–25 кг пшеничного борошна, 5–7 кг цукру, 8–10 літрів спирту. Павло Ш-р підтримував дружні стосунки з районним комендантом, частенько влаштовував з ним бенкети, особисто організував поставку йому найкращих продуктів із села. Називаючи коменданта батьком, він запевняв своїх односельчан, що німецька влада найсправедливіша і постійна, що їй потрібно підкорятися й на неї добросовісно працювати¹⁸.

Незважаючи на те, що діяльність сільського старости була чітко регламентована і підпорядкована розпорядженням німецьких адміністративних органів, отримане в районному управлінні посвідчення передбачало цілковиту залежність місцевого населення від поведінки місцевого керівника. Одним із суттєвих важелів впливу стала обов'язкова паспортизація населення, що передбачала виявлення неблагонадійних осіб і попередження господарських злочинів та диверсійних заходів проти нової влади. Комендантами районів було оприлюднено звернення щодо наслідків супротиву окупантам — за вбивство одного німецького військово-службовця передбачався розстріл 100 осіб із села, де це було скоєно. Вбивство поліцай або старости ставило під загрозу життя комуністів, партизан та їх сімей. А за переховування партизан спалювали будинок і розстрілювали всю сім'ю¹⁹. Щоб запобігти будь-яким проявам опору з боку односельчан, староста хутора Писарівщина Олишівського району відправив всіх комуністів та колгоспних активістів (19 чол.) на примусові роботи до Німеччини. Оминувши формальну медичну комісію, пізно ввечері їх без огляду повантажили в машини і відправили до Чернігова. На прощання він суворо попередив, що за втечу в дорозі родина буде суворо покарана, а будинок спалено. Таким чином П. Ш-ар отримав можливість спокійно працювати, а також забезпечив собі лояльне ставлення з боку окупаційного керівництва. Жодного разу в хутір не заходили партизани, бо були попереджені, що на дахах будинків їх чекали засади.

Водночас керівник Писарівщини надавав постійну допомогу партизанам, адже за його розпорядженням з фондів громадського господарства виділялися продукти, борошно, з якого декілька жінок пекли хліб і потайки переправляли до лісу. Завдяки такій поміркованій поведінці старости в хуторі не було спалено жодного будинку і не було розстріляно жодного мирного жителя²⁰.

Значна кількість отриманих розпоряджень старостами ігнорувалася, про що свідчать численні попередження з районних управ. Безвідповідальне ставлення до виконання вказівок призвело до того, що в квітні 1942 р. Добрянська райуправа була позбавлена можливості подавати відомості до комендатури, тому відповідно наказу № 2 старост сіл Горностаївки, Старих Ярилович, Нових Ярилович було оштрафовано в розмірі 100 крб.²¹.

Факти недбалого виконання обов'язків старостами й агрономами отримали належну оцінку на сторінках районних газет. Так, після перевірки громадських господарств у газеті «Вісті Остерщини» було опубліковано наказ економкоменданта Гертнера щодо відвертого саботажу сільськими управами розпоряджень і наказів щодо підготовки посівного матеріалу, й реманенту²². Незадовільна робота старости З-ського Д.П. (Довжицька с/г община) отримала висвітлення на шпальтах газети «Українське Полісся». З наявних 70 плугів у робочому стані залишилося лише 10, а з 10 сівалок — 3. Минулорічний урожай вівса із 100 гектарів, гречки з 75 гектарів так і лишився необмолоченим, а тяглова сила, не забезпечена кормами, вкрай виснажена й не готова до весняних робіт²³.

Поточний ремонт сільськогосподарської техніки і саней, враховуючи дефіцит запасних частин та обладнання, став непосильним тягарем для керівників общин. Враховуючи цю проблему, в с. Антоновичах Михайло-Коцюбинського району почала працювати майстерня по виготовленню ободів для возів, полозів для саней тощо. Окрім цього, підприємливий староста С-нко Федір відновив роботу зруйнованої цегельні²⁴.

Зазнаючи численних втрат на своєму шляху, німецька армія потребувала постійного поповнення. Лише за один місяць, з 22 січня по 22 лютого 1942 р., у війська прибуло залізницею і автодорогами понад 46 000 солдат і офіцерів²⁵. Зазначаючи те, що бездоріжжя істотно впливає на інтенсивність ведення бойових дій, військові комендатури ввели в коло обов'язків сільських старост організацію порядку на дорогах, що знаходилися поблизу ввіреного їм населеного пункту. За селами, через які пролягали важливі транспортні магістралі, чітко закріплювалися відтинки шляхів, що потребували постійного сезонного догляду. Жителі с. Н. Яриловичі Добрянського району відповідали за ввірену ділянку автомагістралі Чернігів–Гомель, починаючи з 1001 по 1004 км включно²⁶. Взимку

шляхи очищали від снігу та криги за певною інструкцією — аж до земляного покриття, причому шириною не менше шести метрів²⁷. Догляд за залізничним полотном здійснювала бригада постійних робітників під керівництвом шляхового майстра²⁸. В тих місцях, де були великі снігові замети, на бокових канавах шляху встановлювали сигнальні віхи на відстані 200 метрів одна від одної. Отвори малих мостів та труб запаковували соломною.

Згідно постанови Прилуцького старостату від 9 січня 1942 р. щодо поновлення шляхової служби та про притягнення населення до трудгуж-відробітку на шляхових роботах, староста села Ряшки Іваницького повіту підрахував, що громаді № 1 належить відробити на шляхових роботах у 1942 р. 1700 людиноднів, кінських і волових 603 днів. Виконання цього наказу здійснювали 401 особа та 20 коней і волів²⁹. Село Нові Яриловичі в березні 1942 р. для очистки шляху щоденно надавало 120 чоловік та одну підводу³⁰. Всі сезонні роботи виконували ланки, в яких переважною більшістю були жінки. Наприклад, у ланці № 1 працювало 4 чоловіка та 11 жінок, одна пара волів й одна пара коней. У ланці № 6 працювало 3 чоловіків і 8 жінок, 3 коней³¹.

Навесні було прийнято встановлювати фішки щодо заборони проїзду до повного висихання шляху. З метою збереження профілів шляхів проїзд гужового транспорту (підвод) і тракторів дозволявся тільки по польових дорогах збоку. За порушення цієї постанови було встановлено штраф у розмірі 500 крб.³². Зразу ж після висихання від талих вод залізничне полотно ретельно боронували, вибоїни підсипали землею, а потому проводили згладжування і затрамбовування шляху спеціальними дерев'яними та залізними прасками. Всі ці роботи завершували до початку посівної весняної кампанії³³. Про виконання шляхових робіт щоп'ятиденки звітували в Райстаростат, а за несправність автомобільних магістралей відповідальність несли за законом військового часу³⁴.

Особлива увага приділялася також забезпеченню вермахту лісом і лісопродукцією. З метою організації контролю за лісокористуванням в 1941 р. було створено систему управління лісовим господарством³⁵. Лісозаготівельні роботи провадилися в централізованому порядку, згідно циркулярних розпоряджень районних управ. До відома населення доводилося, що крадіжка дров та лісопродукції суворо заборонена. Порушники цього розпорядження несли відповідальність за законами військового часу. Згідно наказів бургомістри і старости відправляли у розпорядження лісників певну визначену кількість робітників-рубщиків з пилами, підводами. Кожному рубщику необхідно було нарубати, згідно норм, 1 с/м лісу, а кожна підвода мала вивезти 5 с/м лісоматеріалів. За невиконання норм накладалося суворе покарання. Кожна община виділяла своїх

уповноважених, котрі мали керувати роботами та вести облік вирубки, а в разі невиконання розпоряджень нести відповідальність. Так, за клопотанням бургомістра с. Горбів Куликовського району громадянина Є-нка Павла Івановича за невиконання наряду оштрафували на 300 крб., а громадянам О. П-наку, І. Х-ку, В. М-ку призначили за відмову від поїздки на лісорозробку в Тітовське лісництво штраф у розмірі 150 крб.³⁶

Вербування й відправка робітників до Німеччини вважалася одним з пріоритетних завдань районних управ. Набір працівників повинен був чітко узгоджуватися з виконанням сільськогосподарських поставок з України, які мали забезпечувати в першу чергу фахівці з певної галузі. Вербувальні комісії звільняли від набору до Райху агрономів, зоотехніків, сироварів, землемірів, слюсарів, ковалів, водіїв, монтерів і лісорубів, від кваліфікованої праці яких залежала кількість виготовленої на користь Райху продукції. Однак в процесі відбору працездатного населення старостами неодноразово порушувалися вказівки командування, а зведення ними особистих рахунків із односельчанами подекуди ставало нормою.

Часто громадяни, члени сімей яких знаходилися на примусових роботах у Німеччині, скаржилися на порушення з боку старост при наділенні їм присадибних ділянок. Так, в с. Авдіївка Понорницького району замість одного гектара вони отримували менші ділянки, або й не отримували зовсім³⁷.

Сільські управи забезпечували вчасне оподаткування населення, задля чого в листопаді 1941 р. були підготовлені списки і характеристики всіх господарств. Класифікацію здійснювали за категоріями, що враховували рівень забезпеченості сім'ї. Новгород-Сіверський бургомістр Полторацький запропонував установити дві категорії — I (відповідно вищу) та II (нижчу)³⁸. Сільське населення розподілялося на відповідні групи: колгоспники, одноосібники, робочі, службовці. Малозабезпечені сім'ї, а також постраждали від воєнних дій пропонувалося звільняти від податку повністю або оплачувати 50 відсотків від нарахованого. Однак при розподілі на ці категорії часто проявлялося суб'єктивне ставлення старост, на що неодноразово звертали увагу районні управи. Звичними стали ситуації, коли після певних домовленостей з односельчанами старостами обшин перед німецьким командуванням порушувалися клопотання щодо звільнення певного господарства від вже призначеного податку³⁹.

Додатковий одноразовий збір за 1941 р. стягувався в 5-денний термін з дня оголошення про нарахування. Кошти від нього спрямовувалися на фінансування видатків по відбудові зруйнованих під час військових дій побутових і культурних закладів та на інші господарські й адміністративні потреби. Даний податок нараховувався таким чином: при кількості землі в 0,25 га господарство мало сплатити 200 крб., від 0,25 до

0,5 га — 300 крб., понад 0,50 га — 400 крб.⁴⁰ Старости деяких сіл, зловживаючи становищем, за невчасну сплату знімали пеню. Надмірна вимогливість до земляків не знайшла підтримки серед представників окупаційної влади. В лютому 1942 р. заступник голови Любечської райуправи Енце наказав старості с. Велички припинити стягування пені й повернути односельчанам зібрані кошти⁴¹. Дещо іншою була ситуація в с. Нові Яриловичі, де 18 лютого 1942 р. одноразового збору зібрали 59% від обов'язкового плану⁴².

Організація зв'язку комендатур із селами була винесена німецьким командуванням в одне з найважливіших завдань. Цей процес передбачав ремонт філій вузлів зв'язку, забезпечення їх паливом, освітленням та призначення відповідальних фахівців і кінну доставку поштових відправлень з райцентру. Неабияке здивування в комендатурах викликало цілковите ігнорування поставлених завдань. Староста з Н. Ярилович, незважаючи на неодноразові щотижневі нагадування, лише в середині лютого надіслав до райцентру пішого листоношу. Відстань від Н. Ярилович до Добрянки складала 15 км, отже листоноша мав пройти 30 км у дві сторони⁴³. Вирішення цього питання, після численних нагадувань і погроз, відбулося лише в травні 1942 р., коли районний староста Прянишників розпорядився постачальникам молока із села заїжджати в управління і забирати свою пошту⁴⁴.

Сільські управи отримували пропагандистські матеріали у вигляді плакатів, які мали вивішувати в людних місцях для загального ознайомлення. Однак старости сіл, замість оприлюднення, знищували цей матеріал, а то й використовували в побутових цілях, а подекуди й для листування⁴⁵.

Кожен староста отримував безліч наказів та розпоряджень, які мали бути вчасно виконані і подано звіт. Траплялися випадки, коли надмірна кількість різноманітних постанов доводила до відчаю керівників місцевих управ. 12 березня 1942 р. в Добрянську райуправу надійшла заява від старости с. Н. Яриловичі А. Б-ля з проханням щодо призначення помічника: «... так дальше работать нельзя, объем работы в селе Новые Яриловичи охватить я сам не в состоянии, прошу не отказать в моей просьбе»⁴⁶. Резолюція щодо його прохання була позитивною, а підбір кандидатури покладено на розсуд самого А. Б-ля: «На должность старосты общины Вы можете назначить П. Ш-кого, если по Вашему мнению он может занимать этот пост»⁴⁷. В якості заохочення обом старостам було істотно підвищено службовий оклад.

Слід зазначити, що відстоювання своїх інтересів подібним чином можна назвати швидше винятковим. За невиконання розпоряджень старости та бургомістри піддавалися суворим репресивним заходам.

Допоміжною поліцією неодноразово проводилися арешти і доставка старост для допитів до ортскомендатур. Одним із них був керівник громади с. Карпок Л-нко, котрого, відповідно наказу польової комендатури № 592 від 2 травня 1942 р. було заарештовано і піддано суворому покаранню за законом військового часу⁴⁸.

Згідно звітної документації, в деяких громадських господарствах організувати працю було практично неможливо. Оштрафувавши старосту та двох бригадирів общини № 7, бургомістр с. Вересоч висловив своє обурення щодо їх діяльності, адже дійшло до того, що для вручення наряду старосту потрібно було шукати з поліцією. Виконанням розпоряджень ні староста, ні бригадири не займалися зовсім. Наряди щодо роботи давали о 10–11 годині ранку, люди виходили на роботу не раніше 12 години, бригадири постійно обдурювали старосту⁴⁹.

Професійна діяльність і поведінка багатьох старост неодноразово викликала нарікання з боку керівництва польових комендатур і районних управ. Оскільки адміністративні заходи у вигляді штрафів за постійне ігнорування розпоряджень виявилися малоефективними, у травні 1942 р. з ініціативи ортскомендатури 1/770 Козелецькою райуправою було практично повністю оновлено склад керівників сільських общин. Громадою с. Шапіхи в жовтні 1942 р. було знято з посади старости Ш-йю, а на його місце обрано М-да Г. Протокол зборів громади, копію автобіографії претендента і прохання голови райуправи Разумного щодо кандидатури М-да було затверджено в ортскомендатурі⁵⁰. Але в травні 1943 р. Лихолітський бургомістрат констатував, що староста М-ед є «організатором банди, а по його власній ініціативі підбирав собі хлопців таких, як сам, активістів, розкуркулювачів і організував банду в Шапихівському лісі»⁵¹.

В селі Авдіївка Понорницького району 21 жовтня 1941 р. за цілковитої згоди присутніх 30 колгоспників було обрано старостою С-ба О., в минулому репресованого радянською владою. Його заступником односельчани обрали Ч-ного А., щодо кандидатури якого не виникло жодних заперечень⁵². Однак обставини склалися так, що 19 грудня цього ж року відбулося чергове переобрання місцевої влади. На порядок денний було висунуто 3 кандидатури, але згідно особистої заяви Ч-ний Ф. відразу зняв власну кандидатуру. Без суперечок, одноголосно присутні на загальних зборах села 100 осіб обрали Р-нка Х., замісником старости залишився Ч-ний А.⁵³.

Слід зазначити, що протягом всього періоду окупації з різних причин відбувалася постійна зміна керівного складу сільських управ. Староста с. Курганське Р-ко Г., та с. Карасинівка Д-ко К. написали заяви на звільнення за власним бажанням. Протягом окупаційного періоду селом Козари Носівського району зазнало зміни керівництва тричі — двоє з них,

Б-ка і К-нко, були звільнені і покарані за зв'язки з партизанами⁵⁴. Потік бажаних зайняти керівні посади села, незважаючи на спеціальні операції по знищенню сільських старост та колабораціоністів за наказом першого секретаря Чернігівського обкому КП(б)У О. Федорова від 9 листопада 1941 р., не зменшувався⁵⁵.

Старости сіл займалися підбором і укомплектуванням допоміжної поліції, що цілковито підпорядковувалася їх розпорядженням. О. Перехрест зазначив, що українська допоміжна поліція складалася в переважній більшості з «антирадянськи налаштованих осіб, з кримінальним минулим»⁵⁶. Однак, на думку І. Дерейка, не політичний вибір, а вирішення матеріальних та побутових проблем виступали основними мотивами при вступі до поліцейських формувань⁵⁷. Зарплата поліція стала чи не основним мотивом щодо вступу до колаборантського підрозділу. Як приклад, розглянемо поліцейську дільницю с. Озеряни Варвинського району, до складу якої входило 10 чоловік⁵⁸. Озерянська поліція підпорядковувалася районній, Варвинській поліції, а в її відомстві знаходилися три села — Озеряни, Брагинці й Мармизівка, тобто 3000 дворів з приблизно 15 000 населення. На поліцейських покладалися такі обов'язки:

1. Охорона німецької комендатури, приміщення старостату, общинного господарства (колишнього колгоспу).
2. Перевірка документів у підозрілих осіб, що з'являлися на підвідомчій території.
3. Патрулювання в нічний час по селу.
4. Контроль за сторожами общини.
5. Арешти і конвоювання радянських громадян.
6. Проведення обшуків у населення.
7. Виявлення радянських активістів, членів ВКП(б), комсомольців.
8. Охорона і конвой радянських громадян, яких відправляли до Німеччини.
9. Виявлення радянських партизанів і осіб, пов'язаних з ними.
10. Вилучення у населення худоби і продовольства.

Попервах дільницю очолив В-ох М. Д., віком близько 60 років, мешканець цього ж населеного пункту, який до війни працював секретарем народного суду в м. Варва, а потім бухгалтером на залізничній станції. В березні 1942 р. він був заарештований і розстріляний німцями за зв'язки з партизанами.

На зміну йому прийшов Р-ко М. М., приблизно 25 років, що народився в с. Гнідинці Варвинського району. Батьки його були розкуркулені в період колективізації. Де працював до цього, не відомо. Служив у поліції м. Варви, потім, у березні 1942 р. був направлений нести службу до с. Озеряни й керував поліцією до вигнання німецьких військ. За період служби ним було заарештовано 20 чоловік, троє з них розстріляно.

Переважну більшість загону допоміжної поліції с. Озеряни склали молоді чоловіки віком до 30 років, більшість їх були вихідцями з родин бідняків, що працювали в колгоспах, лише четверо походили із розкуркулених родин.

У середині березня 1943 р., отримавши дані про те, що поблизу с. Озеряни зупинилася значна кількість партизанів, поліція втекла до райцентру м. Варва. Німецький каральний загін також не зміг вигнати партизан із села і був вимушений відступити. Після відходу партизанів, туди відразу рушили районні і озерянські поліцаї, жандармерія та 20 німецьких солдат. З м. Ромни прибув кавалерійський загін близько 50 чоловік. Всього було близько 400 чоловік, озброєних рушницями, автоматами, гранатами та двома кулеметами. Вони закрили в будинках і сараях на окраїні села близько 200 місцевих жителів, а потім всіх їх розстріляли і спалили. В цей час озброєний карабіном з 10 патронами, поліцай Л-кий К. разом із своїми двома товаришами поїхав збирати по селу свиней. В пустуючи оселях підбирав кращий одяг, взуття, а з убитих знімав годинники. Це був один із самих жорстоких поліцаїв с. Озеряни, він особисто брав участь у розстрілах, а також змушував жертв рити перед цим ями. Катування, побої та інші активні дії поліцаїв не заборонялися, навіть заохочувалися. Але жорстокість, яку проявляли поліцаї до своїх земляків, справляла негативне враження навіть на окупантів. За постійні знущання над земляками, участь у пограбуваннях і в розстрілах мирного населення влітку 1943 р. Л-кого К. було заарештовано і доставлено до комендатури для проведення службового розслідування⁵⁹.

Під час каральної операції в м. Корюківка один із поліцаїв, Т-ко В., спокійно спостерігав за тим, як живцем згоріла його колишня дружина й троє дітей⁶⁰. По закінченню акції Т-ко із своїм тестем, заступником начальника Корюківської поліції Т. Ст-махом, обходили будівлі й убивали тих, що змогли якимось чином вижити. З величезним захопленням Т. Ст-мах ділився враженнями про свої «подвиги»: «як цікаво кидати в огонь дітей. З бабами не так цікаво, бо сильно пручаються»⁶¹. Безпосередньо на згарищі вони приміряли знайдений одяг і хизувалися в ньому перед земляками. Опісля трагедії дружина одного з розстріляних комуністів втратила свідомість, коли побачила на Т-кові чоловікові речі⁶².

Срібнянська районна поліція, очолювана Савченко-Чорним, нараховувала 35 чол., більшість яких була залишена для ведення підпільної діяльності в тилу ворога. По доносу слідчого поліції Мостового (працював слідчим по липень 1942 р.) у вересні 1942 р. всі поліцаї на чолі з начальником були заарештовані й передані в розпорядження жандармерії. Після закінчення слідства Савченка-Чорного, а також 13 поліцаїв і старост було розстріляно⁶³.

Варто взяти до уваги, що до складу поліції дійсно входили особи, що відбували покарання в радянських таборах. Типовим прикладом може стати життєвий шлях одного з поліцаїв Срібнянського району. Максим Н-лий, 1910 р.н., походив з родини бідняка с. Дігтярі Срібнянського району. Перший раз він був засуджений в 1929 р. за те, що вимажав портрет Леніна мазутом і посварився з секретарем комсомольської організації. Покарання за ці «злочини» відбував у Далекосхідних таборах. У подальшому, працюючи техніком Літинської пекарні, перед святом Пасхи 1933 р. вкрав трохи борошна й цукру, за що отримав 10 років таборів (відбував на будівництві каналу Москва-Волга). Вже тоді він дійшов висновку і відверто висловлював свою думку, що в 1933 р. держава проводила політику знищення кращої частини української інтелігенції, котра боролася за самостійність України. До цієї інтелігенції зараховував і себе, як ображеного радянською владою. Працюючи на посаді слідчого поліції, як зазначено у його особовій справі, тяжких злочинів не здійснював, однак по закінченню війни отримав максимальний термін покарання власне за те, що займався активною антирадянською пропагандою серед засуджених у спецтаборах. В 1945 р. Н-лий передбачив, що по між СРСР і країнами-союзниками виникне конфлікт, СРСР розпадеться. Він вважав соціалістичну систему нежиттєздатною і такою, що не витримає випробування часом. З надзвичайним презирством ставився Н-лий до організації соціалістичного змагання, випуску бойових листків і різноманітних зльотів стахановців⁶⁴.

Окрім отриманих службових окладів поліцаї суттєво покращували власний матеріальний стан, займаючись грабунками. Стало звичним вилучення ними по селу предметів широкого вжитку та продуктів харчування. Виконання своїх службових обов'язків поліцаї досить «успішно» поєднували з реквізиціями в односельчан необхідних їм товарів. Під час арешту партизана С-ва у його матері було конфісковано і привласнено поліцаями 100 пудів зерна, 5 пудів сала, 7 пудів солі, 5 вуликів, 9 пудів меду, кабана, корову, вівцю, коня, одяг і взуття сина⁶⁵.

Беручи участь у каральних операціях проти партизанів, поліцаї поверталися з возами, набитими награбованими речами — шубами, ковдрами, взуттям та іншими предметами широкого вжитку. Після операції в Єлінських лісах Т-ко привіз 7 підвод із речами, якими потім торгувала на базарі його теща. Кожен раз, проводжаючи зятя на обласу, вона йшла до сусідки гадати, наскільки вдалим буде виїзд. А та зазвичай передбачала, що повернеться він живим із великою кількістю товару⁶⁶. В травні 1943 р. до Корюківки навідалися партизани й забрали Т-ка разом з награбованим добром до лісу⁶⁷. Будучи рядовим бійцем у загоні імені Богуна, яким керував Бочаров, Т-ко продовжував займатися пограбуванням жителів

навколишніх сіл, за що його неодноразово попереджало керівництво⁶⁸. Більше того, за мішок жита й три пуди проса він надавав знайомим поліцаям довідки про те, що вони воювали в партизанському з'єднанні⁶⁹.

Якщо ж говорити про жертви обставин, то слід згадати поліцая з с. Буда-Воробйова Гремячського району. Для вісімнадцятирічного Олександра В-ші служба в поліції була єдиним засобом забезпечення його матері та маленьких братиків і сестричок від смерті з голоду. Молодий хлопець разом із двадцятьма співробітниками охороняв будівництво моста через Десну. На будівництві були задіяні власівські частини, німецькі робочі батальйони та цивільне населення із навколишніх сіл. Все йшло б добре, але одному з поліцаїв припала до душі дівчина села, яка подобалася й місцевому старості. Конфліктна ситуація закінчилася тим, що староста заявив у комендатуру, ніби поліцаї мають зв'язки з партизанами. Після п'яти днів допитів, розібравшись у ситуації, жандармерія закрила справу, а Олександр був переведений працювати на залізничну станцію в м. Новгород-Сіверський.

Перебуваючи на службі, хлопець частенько відвідував родину, забезпечував її грошима й продуктами харчування. Навесні 1943 р. він перейшов на більш оплачувану службу в німецькій армії. Працюючи їздовим, йому довелося везти на передову боєприпаси, продукти харчування, які отримували на складських приміщеннях, що знаходилися в лісі поблизу Новгород-Сіверська. При зарахуванні в німецьку армію Олександр отримав форму німецького солдата, але службу ніс без зброї, за весь час не зробивши жодного пострілу⁷⁰.

Одним із завдань старост і поліцаїв було виконання розпоряджень щодо заборони самогонваріння. За знайдений апарат притягали до примусових робіт. Однак у випадку добровільної здачі самогонного куба винуватець звільнявся від покарання і отримували лише попередження не використовувати його надалі⁷¹.

Німецькі службовці були здивовані поширенням серед українського населення потягу до алкоголю. Вони зауважували, що «незважаючи на заборону, українці самі женуть самогон. ... Зараз вони переганяють зерно на горілку, а взимку будуть голодувати»⁷².

Щоправда, поширення алкоголізму відповідало програмі окупаційної влади щодо деградації творчого, інтелектуального і фізичного потенціалу населення окупованих територій⁷³. З перших днів окупації дістав розвитку обмін спирту на теплі речі та продукти. В с. Авдіївці Пронорницького району за півдесятка яєць селяни отримували від німецьких солдат півлітру спирту. Звичайною справою став обмін награваних речей на алкогольні напої. При добровільних пожертвах населенням теплих речей для німецької армії виплачували гроші і премії. Премія

встановлювалася в такому розмірі: Кожух — 2 літри горілки, 1 кг махорки. Піджаки на ваті, штани, валянки оплачувалися відповідно одним літром горілки та 0,5 кг махорки⁷⁴.

Подекуди місцеве керівництво свій вільний і робочий час проводило за розпиванням спиртних напоїв. Численні накази щодо покарань працівників поліції свідчать про те, що далеко не кожен з них дотримувався відповідних постанов. За систематичне пияцтво і валяння по вулицях в п'яному вигляді, за халатне ставлення до виконання своїх обов'язків, урядника Козляничської волості Д-нка з посади звільнили і заарештували на 5 діб⁷⁵. І такі випадки не були поодинокими.

Дізнавшись, що один із жителів м. Холми працював на спиртзаводі, заступник начальника районної поліції час від часу навідувався до нього й вимагав бочку спирту, яку той начебто закопав десь у городі⁷⁶.

Поліцай Корюківської районної поліції в стані алкогольного сп'яніння загубив револьвер і підсумок, за що був оштрафований на 300 крб.⁷⁷

Досить частими були порушення трудової дисципліни, що супроводжувалися систематичними крадіжками, неповагою до громадян, невиконанням розпоряджень, порушенням трудової дисципліни⁷⁸.

Звичайно, повсякденне життя і діяльність людей, котрі співпрацювали з німецькою владою, були вмотивовані набутим досвідом і процесами, що відбувалися в радянському суспільстві. Як зазначає О. Коляструк, в довоєнний період «насильство стало пересічним явищем життя»⁷⁹. Декілька поколінь українців, що зростали при комуністичній владі, опинилися практично перед вибором суб'єкта окупації, адже жодна з сторін не могла запропонувати нічого іншого, окрім культу сили. Нівелювання значимості громадянина в державі та цілковите знецінення життя стали підґрунтям для здійснення численних злочинів проти цивільного населення. Відповідно зрада комуністичному режиму не сприймалася як зрада українському народу і як зрада країні, що не мала власної державності. Зважаючи на цей факт, В. Гриневич вважає, що в українському контексті «наврод чи доцільно вживати термін «колаборація»⁸⁰.

На основі використаних документальних даних можна зробити наступні попередні висновки. На території досліджуваного регіону надзвичайно частими були прояви непокори та ігнорування розпоряджень і наказів німецьких властей не лише з боку цивільного населення, але й представників місцевої адміністрації — старост і керівників сільських управ. Більш глибокий аналіз їх особистих характеристик та діяльності, оприлюднення фактів співпраці із партизанами дозволить відтворити цілісну картину повсякденного життя різних верств населення військової окупаційної зони України в роки Другої світової війни. Критичний аналіз усього спектру джерельних матеріалів щодо життєдіяльності сільського

населення Чернігівщини в період Великої Вітчизняної війни стане істотним доповненням для майбутніх досліджень, надасть можливість для об'єктивного та комплексного висвітлення побуту сільського населення України.

¹ *Гриневич В.А.* Суспільно-політичні настрої населення України в роки Другої світової війни (1939–1945 рр.) / В.А. Гриневич. — К., 2007. — С. 356.

² *Вронська Т.В.* Заручники тоталітарного режиму: репресії проти родин «ворогів народу» в Україні (1917–1953 рр.) / Т.В. Вронська. — К., 2009. — С. 8.

³ Архів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М.Т. Рильського НАН України. — Ф. 14-3, спр. 55, арк. 66.

⁴ Родня. Полиция и партизаны, 1941–1944. На примере Украины / Авторы-составители А. Гогун, И. Дерейко, А. Кентий. — К., 2011. — С. 9.

⁵ Чернігівщина в роки нацистської окупації. Документи і матеріали. — Чернігів, 2013. — С. 127.

⁶ Галузевий державний архів СБУ Чернігівської обл. (далі — ГДА СБУ Чернігівської обл.). — Спр. 743, арк. 127–129.

⁷ *Еткіна І.* Понорницький край Чернігівщини на початку німецької окупації (за щоденником Дмитра Захаровича Браженка) / І. Еткіна // Сіверянський літопис. — 2013. — № 2. — С. 85.

⁸ Там само.

⁹ *Довженко О.* Сторінки щоденника (1941–1956) / О. Довженко. — К., 2004. — С. 40–41.

¹⁰ ГДА СБУ Чернігівської обл. — Спр. 10450, арк. 14, 15.

¹¹ Там само. — Спр. 1454, арк. 15.

¹² Там само. — Спр. 1566, арк. 23–24.

¹³ Там само. — Спр. 11841, арк. 18.

¹⁴ Державний архів Чернігівської області (далі — ДАЧО). — Ф. Р-3071, оп. 1, спр. 17, арк. 23.

¹⁵ Чернігівщина в роки нацистської окупації. Документи і матеріали. — Чернігів, 2013. — С. 226.

¹⁶ ДАЧО. — Ф. Р-3071, оп. 1, спр. 17, арк. 12.

¹⁷ Там само. — Ф. Р-3543, оп. 1, спр. 1, арк. 223, 265.

¹⁸ ГДА СБУ Чернігівської обл. — Спр. 10450, арк. 4, 19, 22.

¹⁹ ДАЧО. — Ф. Р-3565, оп. 1, спр. 1, арк. 9.

²⁰ ГДА СБУ Чернігівської обл. — Спр. 10450, арк. 21–23, 33, 35, 37.

²¹ ДАЧО. — Ф. Р-3543, оп. 1, спр. 8, арк. 213.

²² Вісті Остерщини. — 1942. — № 23, 18 берез. — С. 2.

²³ Українське Полісся. — 1942. — Ч. 6(25), 14 січ. — С. 1.

²⁴ Там само. — 1942. — Ч. 7(26) 16 січ. — С. 2.

²⁵ *Мягков М.Ю.* Вермахт у ворот Москвы. 1941–1942 / М.Ю. Мягков. — М., 1999. — 303 с.

²⁶ ДАЧО. — Ф. Р-3543, оп. 1, спр. 8, арк. 51.

²⁷ Там само. — Ф. Р-4217, оп. 1, спр. 15, арк. 1.

²⁸ Там само. — Арк. 19.

²⁹ Там само. — Арк. 7.

- ³⁰ Там само. — Ф. Р-3543, оп. 1, спр. 8, арк. 163.
- ³¹ Там само. — Ф. Р-4217, оп. 1, спр. 15, арк. 28.
- ³² Там само. — Ф. Р-3563, оп. 1, спр. 1, арк. 51.
- ³³ Там само. — Ф. Р-4217, оп. 1, спр. 15, арк. 4.
- ³⁴ Там само.
- ³⁵ *Коваленко Є.* Формування органів управління лісовим господарством Ніжинщини в добу окупації (1941–1943 рр.) / Є. Коваленко // Ніжинська старовина. — К., 2009. — Вип. 8(11). — С. 95–103.
- ³⁶ ДАЧО. — Ф. Р-3472, оп. 1, спр. 175, арк. 27–28.
- ³⁷ Там само. — Ф. Р-3059, оп. 1, спр. 61, арк. 33.
- ³⁸ Там само. — Ф. Р-1502, оп. 1, спр. 1, арк. 14.
- ³⁹ Там само. — Ф. Р-3574, оп. 1, спр. 1, арк. 14.
- ⁴⁰ Там само. — Ф. Р-3563, оп. 2, спр. 1, арк. 10.
- ⁴¹ Там само. — Ф. Р-3574, оп. 1, спр. 1, арк. 7.
- ⁴² Там само. — Ф. Р-3543, оп. 1, спр. 1, арк. 58.
- ⁴³ Там само. — Спр. 8, арк. 31, 58.
- ⁴⁴ Там само. — Арк. 284.
- ⁴⁵ Там само. — Арк. 322.
- ⁴⁶ Там само. — Арк. 157.
- ⁴⁷ Там само. — Арк. 242.
- ⁴⁸ Там само. — Ф. Р-3070, оп. 1, спр. 48, арк. 4.
- ⁴⁹ Там само. — Ф. Р-3094, оп. 1, спр. 7, арк. 6–9.
- ⁵⁰ Там само. — Ф. Р-3071, оп. 1, спр. 17, арк. 16.
- ⁵¹ Там само. — Ф. Р-3070, оп. 1, спр. 48, арк. 50.
- ⁵² *Еткіна І.* Назв. праця. — С. 87.
- ⁵³ ДАЧО. — Р. 3059, оп. 1, спр. 2, арк. 1.
- ⁵⁴ Хронологічний довідник про тимчасову окупацію німецько-фашистськими загарбниками населених пунктів Чернігівської області і визволення їх Червоною Армією (1941–1943 рр.). — Чернігів, 1947. — С. 59.
- ⁵⁵ Родня. Полиция и партизаны, 1941–1944. — С. 277.
- ⁵⁶ *Перехрест О.Г.* Українське село 1941–1945 рр.: економічне та соціальне становище / О.Г. Перехрест. — Черкаси, 2011. — С. 217.
- ⁵⁷ *Дерейко І.* Архівно-слідчі справи як джерельна база дослідження особистого виміру проявів збройного колабораціонізму в райхскомісаріаті «Україна» / І.І. Дерейко // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. ст. — К., 2010. — Вип. 13. — С. 38.
- ⁵⁸ ГДА СБУ Чернігівської обл. — Спр. 3879, арк. 49–50.
- ⁵⁹ Там само. — Спр. 3879, арк. 80, 96, 98–101.
- ⁶⁰ Там само. — Спр. 11841, арк. 43, 47, 66.
- ⁶¹ Там само. — Арк. 21.
- ⁶² Там само. — Арк. 56, 57, 62–66.
- ⁶³ Там само. — Арк. 14.
- ⁶⁴ Там само. — Спр. 1454, арк. 32–33, 53–54.
- ⁶⁵ Там само. — Спр. 11841, арк. 26.
- ⁶⁶ Там само. — Арк. 97.
- ⁶⁷ Там само. — Арк. 35.
- ⁶⁸ Там само. — Арк. 97.
- ⁶⁹ Там само. — Арк. 51.
- ⁷⁰ Там само. — Спр. 7860, арк. 6, 9–11, 25–29, 31.
- ⁷¹ ДАЧО. — Ф. Р-3472, оп. 1, спр. 175, арк. 182.

⁷² «Люба моя Елли! ...». Листи, світлини та документи німецького чиновника з окупованого Іванкова (1942–1943 рр.). — К., 2012. — С. 145.

⁷³ Саманов А. 22 августа 1941 г. было принято Постановление ГКО № 562 «О введении водки на снабжение в действующей Красной Армии»/ А. Саманов // Военное обозрение. — 2012. — 22 авг. // Режим доступа: <http://topwar.ru/18006-22-avgusta-1941-g-bylo-prinyato-postanovlenie-gko-562-o-vvedenii-vodki-na-snabzhenie-v-deystvuyushey-krasnoy-armii.html>

⁷⁴ Чернігівщина в роки нацистської окупації. Документи і матеріали... — С. 192.

⁷⁵ Там само. — С. 117.

⁷⁶ ГДА СБУ Чернігівської обл. — Спр. 743, арк. 219.

⁷⁷ Чернігівщина в роки нацистської окупації. Документи і матеріали... — С. 118.

⁷⁸ Там само. — С. 114.

⁷⁹ Коляструк О.А. Інтелігенція у 1920-ті роки: повсякденне життя / О.А. Коляструк. — Харків, 2010. — С. 305.

⁸⁰ Гриневич В.А. Назв. праця. — С. 356.

В статтє освещена деятельность старост и полицеев в оккупированной Черниовщине 1941–1943 гг. по материалам сельских и районных управлений. Проанализирована их деятельность соответственно указаний, касающихся практической деятельности на местах, циркуляров, предписаний. Использована и проанализирована отчетная документация и переписка, содержащая информацию о быте и жизнедеятельности разных слоев населения и, прежде всего, руководителей сельских общин — старост, бургомистров, а также полицеев.

This article highlights the activity of village chiefs and mayors in occupied Chernihiv region in 1941–1943 on basis of village and district council materials. Their work in accordance with the instructions, circulars and orders concerning specific practical work is analyzed. Reporting documentation and correspondence containing information on life and activity of different population groups and, above all, such leaders of rural communities as chiefs and mayors are used analyzed.

Keywords: *village chiefs, mayors, Chernihiv region, council, orders, instructions, circulars, correspondence, life activity, partisans.*